

Birey-Devlet İlişkisi Çerçevesinde Türkiye'de İnsan Hakları

ÖMER ÇAHA*

İnsan Hakları Kavramı

İnsanın yüce bir varlık olduğu temasını bütün semavi dinler işlemişlerdir. Ancak İslam, insan temasını diğer dinlerde görülmeyecek yoğunlukta ve üstünlükte konu edinmiştir. İslam, temiz, pak, doğuştan günahsız, aşkın ve Allah'ın bir parçası olan bir insan kurgusu ortaya koymaktadır. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak insan, yüce amaçları barındıran ve yeryüzündeki tüm varlıkların ve oluşumların en yücesi olan bir varlık olarak kabul edilmektedir. İlahî özellikler taşıyan insanın temel hakları İslam tarafından güvenlik altına alınmıştır. Bu cihetten olmak üzere dinine veya inancına bakılmaksızın tüm insanların can güvenliği, mal güvenliği, namus güvenliği, özel hayatın mahremiyeti, inanç ve vicdan özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi temel hakları güvence altına alınmıştır.

İslam, insana verdiği değerle ve ona kazandırdığı güvence ile insan hakları tarihinde çok önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Ancak insan haklarının bugünkü anlamıyla yasalara, hukuksal normlara ve uluslararası sözleşmelere konu olması onyedinci yüzyıldan itibaren yaşanan siyasal arayışların paralelinde gerçekleşmiştir. Önerileri ulusal bazda anayasalara, İkinci Dünya Sava-

* Y. Doç. Dr. Ömer ÇAHA, Kırıkkale Üniversitesi, IIBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi.

şı'ndan sonra da uluslararası anlaşmalara konu olan insan hakları anlayışı, Anglo-Sakson dünyasındaki liberal siyasal düşünce geleneğine dayanmaktadır. Bu geleneğe göre insan hakları, insanın birey olmaktan kaynaklanan haklarından başka birşey değildir. Başka bir deyişle, insan hakkı olarak bilinen her tür hak insan doğasından kaynaklanan tabii haklara tekabül etmektedir.

Bu anlamda temel klasik insan haklarını, kanun önünde eşitlik, yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkı şeklinde zikretmek mümkündür. Liberal düşüncenin temel hedefi özgürlükleri teminat altına almak olmuştur. Bu nedenle liberal düşünürler, bireyi aşan her tür toplumsal siyasal oluşumu sözleşme esasına bağlamış ve bu oluşumların amacını bireysel özgürlüğü sağlamakla sınırlandırmışlardır. Siyasal iktidarın meşruiyet temeli de bireysel özgürlükleri sağlamaya bağlanmıştır.

Klasik insan hakları öğretisine başka boyutlar ilave edilmiş olmasına rağmen, bugün her tür yasal düzenlemenin temelinde bu anlayış yatmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren insan haklarına ilave edilen sosyal haklar veya üçüncü kuşak hakların gerçekte ne ölçüde insan hakları çerçevesinde değerlendirilebileceği tartışmaya açık bir konudur. Sosyal haklar veya üçüncü kuşak haklar olarak bilinen her tür kolektif hak, özünde bireysel hakları engelleyici niteliktedir. Üçüncü kuşak haklar çerçevesinde zikredilen kalkınma hakkı,

çevre hakkı ve dayanışma hakkı gibi haklar, öznesi belirsiz olduğu için somut politika ve düzenlemelere konu teşkil edememektedirler. O halde insan haklarını insan olmaktan kaynaklanan temel haklar olarak kabul etmek durumundayız. Siyasal, ekonomik ve sosyal tüm haklar bu hakkın birer uzantısı olup, insan hakkının temelini oluşturamazlar. Ekonomik, siyasal, kültürel, dinsel, etnik veya cinsiyet temelli hak tanımlarının sınırlarını belirlemek oldukça güçtür. Bu temellere dayalı kimliklerden birine verdiğimiz hakkın somut bir dayanağı olmadığı için bu kimlikler düzeyinde tanzim edilecek haklar neticede kaos ve imtiyazlara rahatlıkla yol açabilirler. Sözgelimi, neyi kriter olarak herhangi bir gruba herhangi bir hakkı vereceğiz? Bu sorunun cevabını siyaset felsefesinde bulmak güçtür. Ya tüm grupları eşit kabul eden hak düzenlemeleri yapacaksınız ya da her gruba etkinliği oranında fazladan haklar vereceksiniz. Her iki durumda da hakkaniyet ve hukuk önünde eşitlik ilkesi ihlal edilmiş olur. O halde insan haklarını ancak bireysel boyutlu olarak ele alabiliriz; ve hukuk önünde eşitliği ancak bu esasa dayandırabiliriz.

İnsan Haklarının Korunması ve Sivil Toplum

İnsan hakları, bireysel boyutlu haklar olduğuna göre bu hakları nasıl koruyacağız? Bu soruya verilecek cevap, aynı zamanda konumuzun da teorik çerçevesini oluşturmaktadır. İnsanın temel klasik haklarının korunmasının birinci yolu hukuktan geçmektedir. Devletin hukuk devleti olması ve hukuk ile sınırlı olması hakların korunmasında temel bir güvence oluşturur. İkinci olarak devletin faaliyet alanları itibarıyla sınırlandırılması gerekir. Devlet, bireylerin özel hayatından çekilerek temel hakları korumaya yönelik, asli görevi olan adalet, güvenlik ve savunma alanlarıyla sınırlandırılmalıdır. Geriye kalan siyasî, iktisadî, dinî ve kültürel alan ve pratiklerin sivil toplum unsurlarına terkedilmesi gerekir. Kuşkusuz bireyler, ancak güçlü bir sivil toplum ile devletin özgürlükleri kısıtlayıcı politikalarından emin olabilirler. Özellikle devleti üstten kuşatan aristokratik ve monarşik formlarla, alttan sınırlayan sosyal sınıfların olmadığı siyasal yapılarda sivil toplumun önemi daha da artmaktadır. Zira sivil toplumun güdük kaldığı bu tür toplumlarda bireyler, devletlerin ceberrut politikalarıyla başbaşa kalmış ve sonuçta kaybeden bireylerin kendileri olmuştur. Şimdiye kadarki deneyimlerin gösterdiği gibi birey-

ler, bu tür toplumsal yapılarda yalın vatandaşlık kimliği ile devlet karşısında yeterli direnci gösterememiş ve birey-devlet ilişkisinde ön plana çıkan devlet olmuştur.

Sivil toplum gelişimi insan hakları açısından dört noktada fonksiyonel bir rol oynar. Birincisi, bireylerin, kendi tercihleri olan haklar doğrultusunda örgütlenmelerini sağlar. Örgütlülük siyasal erk üzerinde etkili ve baskın olmayı getirir. İkincisi, toplumsal insiyatifi geliştirerek devleti sınırlar. Bu da sivil toplum alanının dolayısıyla bireysel özgürlük alanlarının genişlemesine hizmet eder. Üçüncüsü, toplumsal farklılaşmaya yol açar. Farklılıklar içinde bireysel özgürlüğün açılımı olan çok sayıda söylem ve pratiğin gelişimi daha da kolaylaştırır. Sivil toplumun insan hakları açısından son bir fonksiyonu da devleti bir hakem ve araç haline getirmesinde yatmaktadır. Farklılaşan gruplar arasında devlet zorunlu olarak bir hakem rolüne bürünmek durumunda kalır.

O halde temel klasik insan hakları, bireysel boyutlu olmasına rağmen, bireylerin onları devlete karşı koruyabilme ve geliştirebilme imkanının sacayaklarından birini sivil toplum grupları oluşturur. İşte bu noktayı esas alarak 1923-1995 yılları arasında Türkiye'de sivil toplum devlet ilişkisi bağlamında insan hakları konusunu irdelemeye çalışacağız. Bu tarihler arasında sivil toplum-devlet ilişkisinin nasıl bir mecrada seyrettiğini ve bunun insan hakları açısından ne tür sonuçlar doğurduğunu tartışacağız.

Osmanlı'dan Kalan Miras

Öncelikle Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine miras kalan toplumsal topoğrafyaya göz atmakta yarar vardır. Osmanlı'nın son yüzyılındaki siyasî arayışlar II. Meşrutiyet dönemine geldiğimizde demokrasiye doğru evrilen bir siyasal ve toplumsal yapıya doğru seyretmekteydi. Sultanın elinde toplanmış olan siyasal iradeyi paylaşma noktasına gelen sivil toplum oluşumları ortaya çıkmıştı. Bu oluşumların başında sayıları yirmiyi aşan farklı kimlik, inanç, ideoloji, hedef ve politik söylemlere sahip olan siyasal partiler gelmekteydi. Bu partiler gerçekte Osmanlı'yı demokratik bir yapıya taşıyacak nitelikte siyasî anlayış, örgütlenme ve farklılığa sahiplerdi. Bunun yanısıra Osmanlı toplumu çeşitli dernek ve baskı grupları düzeyinde de bir farklılaşma ortaya çıkarmıştı. Gele-

neksel olarak varlığı devam eden taşradaki medreseler, vakıflar, devleti üstten sınırlayan şer'i hukuk, değişik tarikatlar vb. oluşumlara, II. Meşrutiyet'le beraber çığ gibi büyüyen dernekler, işçi hareketleri, düşünsel ayrışmalar, sosyal hareketler ve gönüllü kuruluş eklendi. Bunlar Osmanlı toplumunda gerçekten Batı'daki demokrasilere temel teşkil eden kurumları andıracak nitelikte sivil topluma önemli dayanaklar teşkil etmekteydiler. 1920'li yıllara geldiğimizde farklı çıkar, beklenti, düşünce ve değerler doğrultusunda evrilen bir topoğrafyanın Osmanlı'dan tevarüs ettiğini görmekteyiz. Ne var ki 1923-1950 yılları arasındaki "tekleştirici" politikalar demokrasinin bu yeni oluşum evresindeki zeminini yok edecek ve sivil toplumun güdük kalmasına neden olacaktı.

Cumhuriyet Dönemi ve Sivil Olanın Görünürlüğü

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında vurgulanan temel retorik "egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait" olduğuydu. Bu retorik siyasal psikoloji açısından önemli bir yenilik oluşturmuştur. Ne var ki egemenliği topluma taşıyacak yapısal oluşumlar teşekkül etmediği için, egemenlik gerçekten halka değil, yönetici elite geçmişti. Siyasal meşruiyetin temel referansı halk kabul edilmekle beraber, aynı halk "cahil-cühela" kitlesi olarak telakki edilmekteydi. Yönetici elit toplumu varolan haliyle bir dayanak noktası olarak görmüyordu. Ancak yönetici elitin referansları doğrultusunda eğitildikten sonra toplumun bir kıymet-i harbiyesi olacaktı. Bu nedenle yönetici elit, temel ve öncelikli hedef olarak toplumu dönüştürmeyi ortaya koymuştur. Toplum, mevcut haliyle siyasal yapının temel dayanağını oluşturacak nitelikte olmadığı için tüm siyasal katılım yolları kapatılmış ve yeni devletin geleceğe dönük bir objesi haline gelmiştir.

Bunun yanı sıra, bireylere lütfedilen "vatandaşlık" sıfatı da siyasal katılım yolu kapalı olduğu için bir anlam ifade edememiştir. Vatandaş, Batı demokrasilerinde gördüğümüz gibi haklarla donanmış kişiler olmaktan ziyade, yeni siyasal yapının amacına hizmet eden ve sorumluluklarla donatılan pasif objeler haline gelmiştir. Kısaca retorik düzeyde mevcut olmasına rağmen, pratikte siyasal iktidar nezdinde meşruiyet dayanağı oluşturan aktif vatandaş kitlesi gerçekten yaratılamamıştır. Zaten en azından, devrimler yerleşinceye kadar böyle bir vatandaş kitlesine gerek de yoktu. Batı demokrasilerindeki gibi

güçlü haklarla donanmış olan ve meşruiyetin dayanağını oluşturan vatandaş kitlesi ancak yönetici elitin kafasındaki toplum projesi gerçekleşikten sonra söz konusu olabilecekti.

Batı Avrupa'da insan hakları, özgürlük, birey, eşitlik gibi kavramların tümü hukuksal çerçevede tanımını bulan bir "vatandaş" konseptinin uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu siyasal ortamlarda güçlü sivil toplum örgütleri olduğu için vatandaşlık kavramı alttan gelen tazyiklerle takviye edilmiş ve devlet karşısında bir hak alanına sahip olmuştur. Vatandaşlığın Batı siyasal literatüründe "sivil vatandaş" (civilian citizen) olarak gelişmesinin esas anlamı buraya gizlidir. Yani, vatandaşlık aynı zamanda bir sivil toplum potansiyeli taşımaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki deneyimde ise vatandaşlık kavramı, sivil toplumun güdük kalmasından dolayı Batı Avrupa'daki içeriğini tam olarak dolduramamıştır. Türk siyasal deneyiminde vatandaş, haklardan çok sorumluluklara sahip bireylere işaret etmiştir. Vatandaşın birey olarak telakki-i ise vatan, millet, devlet ve aileden sonra gelmiştir. Kısaca, sivil toplumdan yoksun kolektif bir kimlik şablonu içinde şekillenen vatandaşlık kavramı, devlet karşısında bir denetim mekanizmasına ve bir özerk alana denk düşmemiştir.

1920'li yılların başlarından itibaren, Osmanlı'dan tevarüs eden sivil toplum oluşumlarının siyasal ve toplumsal yaşamın dışına itildiğini görmekteyiz. Bu süreç geniş bir toplumsal yelpazenin sözcülüğünü yapan Meclis'teki II. Grup'un tasfiyesi ile başlamış; Takrir-i Sükun, Tevhid-i Tedrisat ve Tevhid-i Neşriyat gibi "yasaklayıcı" ve "tekleştirici" politikalarla devam etmiştir. Nitekim 1920'li yılların sonuna geldiğimizde sivil topluma dayanak teşkil edebilecek nitelikteki oluşumların tümünün siyasal ve toplumsal yaşamın dışına itildiğini görüyoruz. Liberal, İslami veya sosyalist söylemleri vurgulayan İstanbul medyası susturulmuş, geleneksel siyasi formlar yıkılmış, dinsel, ekonomik ve sosyal bağlar üzerine tesis edilen her tür oluşum yasaklanmıştır. Kısaca siyasal yaşamda CHP'nin çekirdek kadrosunu oluşturacak kümenin dışında kimse kalmamıştır. Böylece Osmanlı'dan devralınan ve demokrasinin olmazsa olmaz (sine qua non)'ı niteliğindeki toplumsal ve siyasal farklılıklar, dolayısıyla zenginlikler bir güdüklüğe, bir kısıtlığa ve bir yokoluşa mahkum edilmiştir.

1920'li yıllar sivil toplum açısından büyük olumsuzluklar yaşarken, temel haklar konusunda Osmanlı son döneminden tevarüs eden anlayış nisbeten korunmuştur. Nitekim bu dönemin siyasi ve iktisadi politikalarının altında liberal bazı temaları görmek mümkündür. İktisadi politikanın bu boyutu İzmir İktisat Kongresi'nde belirleyici husus olmuştur. Bununla birlikte 1924 Anayasası'nda liberal anlayışı yansıtan bir özgürlük ilkesi formüle edilmiştir. Nitekim 1924 Anayasası'nın 68. Maddesi özgürlüğü şu şekilde ifade etmektedir: "Her Türk hür doğar; hürriyet başkasına zarar vermeyen herşeyi yapabilmektir. Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırını başkasının hürriyeti sınırdır." Bu madde ile gerçekte bireysel özgürlükler açısından son derece ileri düzeyde bir anlayış vurgulanmaktadır. Ne var ki, bu maddenin formüle edildiği toplumsal yaşamda sivil toplum alanı güdük kaldığı için bireysel özgürlüğü vurgulayan anlayışın pratik geçerliliği fazla da sözkonusu olmamıştır.

Türkiye'de bireysel haklar ve sivil toplum açısından en olumsuz dönem 1930'lu yılların başından itibaren yaşanmaya başlanmıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin referansları büyük ölçüde Avrupa'daki faşist partilerle sosyalist ülkelerdeki sosyalist partiler olmuştur. Türkiye 1930'lu yılların başından itibaren bazı iç ve dış faktörlerin de etkisiyle yeni bir kimlik ve yeni bir politika arayışına yönelmiştir. Karşısında siyasi ve iktisadi politikalarına yön verecek iki seçenek vardı: Ya faşist ve sosyalist gelenekleri referans alarak devletçi, merkezden kumandacı otoriter bir siyasi ve iktisadi politikayı benimseyecek; ya da Batı'daki liberal geleneği referans alarak bireyci, adem-i merkezîyetçi bir politikayı benimseyecekti. Kuşkusuz bu arayışı biçimlendiren faktörlerin başında 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile Avrupayı tehdit eden faşist partilerin yükselişi gelmekteydi. Türkiye bir bakıma böyle bir arayışa zorlanmıştır. Ne var ki tercihini doğru yönde yapmadığı bir tartışma konusu oluşturmaktadır.

Türkiye 1930'lu yılların hemen başından itibaren tercihini devletçi bir yapıdan yana koyarak liberal gelenekten uzaklaştı. CHP Genel Sekreteri Recep Peker 1930'lu yılların başında "liberal demek vatan haini demektir" diyerek Türkiye'nin liberalizmle bağlarının koparıldığını deklare etmiştir. Bu açıklama bir bakıma, otoriter gele-

neğin Türkiye'de hiçbir alternatif tanımadığını ifade etmiştir. 1930'dan sonra İnönü'nün ağırlığıyla merkezden kumandalı, devletçi bir iktisadi politika esas kabul edilmiştir. Bunun yanısıra tek lider, tek parti, tek millet, tek din, tek eğitim, tek kadro anlayışıyla formüle edilen bir üniter yapıya yönelinmiştir. 1930'lu yıllarda artık sivil toplumdan eser kalmamıştır. Sivil topluma dayanak teşkil edebilecek nitelikteki birkaç dernek de tek tek kapatılarak kaynakları halkevlerine transfer edilmiştir. Artık sivil toplumdan tamamen yoksun bir toplum, arkasına devlet gücünü alan bir CHP ile karşı karşıya kalmış olacaktı.

Bu ortamdan yararlanılarak devlet 1930'lardan itibaren CHP ile bütünleştirilmiştir. CHP bütün ilkelerini devletin ilkeleri haline getirdiği gibi kendi kadrosunu da devletle özdeş tutmuştur. Almanya ve İtalya'daki faşist partilerle Türkiye arasındaki bağları örmeye çalışan Recep Peker, 1935 CHP Kongresinde Türkiye'nin bir "parti devleti" olduğunu açıkça beyan etmekteydi. Nitekim bu tarihten sonra CHP genel sekreteri içişleri bakanı, CHP il başkanları da doğrudan doğruya vali olarak atanmışlardı. CHP genel başkan vekili ise zaten doğrudan doğruya başbakan olmaktaydı. Artık CHP kisvesi devlete iyice giydirilecek ve devlet bu partinin ilkeleri doğrultusunda işleyen bir mekanizma haline getirilmiş olacaktı. Atatürk'ün ölümüyle bütün ipler İnönü'nün eline geçince, CHP kadrosu Türkiye'de istediği atı oynatabilmiştir. Oysa Atatürk, CHP kadrosu içinde liberal eğilimleri olan kişiler için bir güvence teşkil edebiliyordu. Atatürk'ün ölümü ile zaten CHP içinde varlığı hissedilmeyecek kadar zayıf olan bu kesimin iyice bastırılmasının yolu açılacak; ve CHP otoriter eğilimli liderlerin elinde bir baskı aracı haline gelecekti.

Birey-Devlet İlişkisi Açısından Durum

Türkiye'nin insan hakları ile ilgili tüm problemlerinin kökeni 1923-1950 arasındaki uygulamalarda yatmaktadır. Zira bu dönemde birey-devlet ilişkisinde öncelik kazanan devlet olmuş, birey ise arka plana itilmiştir. CHP'ye hizmet eden devlet, yarı-Tanrısal, soyut, aşkın sorgulanamaz ve kutsal bir boyut kazanarak bireylerin ve vatandaşların ufkunun önüne geçen bir mitos haline gelmiştir. Tek tek bireylerin veya grupların çıkarlarından ziyade, devletin öncülüğünde "sınıfsız,

imtiyazsız, kaynaşmış" bir millet anlayışı içinde kollektif bir çıkar ve kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Siyasal yaşamın dışına itilen sivil toplum örgütleriyle birlikte, bireylerin özgürlük temayüllerini gerçekleştirecekleri sivil alanlar kaybolmuştur. Bu, aynı zamanda toplumsal kesimlerin de tek renge bürünmesini zorunlu kılmıştır. Böyle olunca birey nihai bir amaç olmaktan çıkmış, sonuçta sorgulanmaz ve kutsal bir amaç olan devletin bir hizmetçisi haline getirilmiştir. Bu amacın dışına düşen bireyler aynı zamanda devletin beklentilerinin de dışına çıkmış sapkın unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Tek imtiyazlı kesim CHP ilkelerine hizmet eden gönüllü kişi ve birlikler olmuştur.

Bu yapı, 1950'den sonraki çok partili dönemde de devam etmiştir. Gerçi çok partili sistemle Osmanlı son dönemindeki sivil toplum unsurlarının bir kısmı yeniden sahneye çıkmıştır. Demokratik mekanizma içinde siyasal katılım yolları açılarak toplum tercihi siyasi yapının temel referansını oluşturmuştur. Ancak devletin üzerindeki CHP gölgesi hala devam etmiştir. Bunun yanı sıra sahneye çıkan grupların legal düzeyde bir meşruiyetleri sözkonusu olmadığı için bu gruplar siyasal partilere meczedilmek durumunda bırakılmışlardır. Daha doğrusu toplumsal gruplar devletin belirlediği kamusal yararın dışında bir yarar alanına yönelememişlerdir.

1950-1980 arası dönem boyunca toplumsal düzeyde önemli bir farklılaşma yaşanmıştır. Ancak bu farklılaşmada devlete konma temel hareket noktası oluşturduğu için grupların yüzü devlete dönük olmuş; ve devletten ayrılan bir çıkara yönelememişlerdir. Bunun yanı sıra gruplar bu politika içinde birbirlerine kapalı kalmışlardır. Özellikle sağ-sol ayrışması gruplar arası yatay ilişkilere müsaade etmemiş, bu grupları devletle dikey ilişkilere zorlamıştır. Kısaca 1950-1980 yılları arasında ortaya çıkan siyasi ve ideolojik gruplar kamusal alanın tümünü ilgilendiren politikalara yöneldikleri için "farklı" ve "özel" bir çıkarı yeterince politize edememişlerdir. Ancak siyasal yapının demokratik özelliği çok sayıda sivil toplum grubunun yeniden canlanmasına yol açtığı için, insan haklarının temel boyutlarında önceki döneme nisbetle biraz daha olumlu gelişmeler görülmüştür. Her şeyden önce halk siyasal sistemin meşruiyetinin temel referansını oluşturmuştur.

1980 Sonrası Dönüşüm ve Sivil Toplumun Belirginleşmesi

İnsan haklarıyla ilgili asıl önemli gelişmeler 1980 sonrası dönemde görülmeye başlandı. 1980 sonrası Türkiye'sinde temel insan haklarının yaşanmasına müsait bir ortamın ortaya çıkması sözkonusu olmuştur. Bu dönemde insan hakları konusuna olumlu katkıda bulunan bazı gelişmelerden sözedilebilir. Bunlardan biri, piyasa ekonomisine geçme yönünde gösterilen kararlılıkta yatmaktadır. Piyasa ekonomisinin iktisadi bir politika olarak benimsenmesiyle birlikte devletin iktisadi faaliyetler içindeki yeri sorgulanır olmaya başlamıştır. Daha önemlisi devletin dışında ekonomik grupların ortaya çıkması sözkonusu olmuştur. Nitekim 1980'lere kadar % 70 oranındaki bir kesimi bürokrasi özgeçmişli olan sanayici ve işadamları sınıfına yeni kimlikler ilave edilerek Anadolu'dan da bu kervana katılanlar olmuştur. Özelleştirme politikasının da devreye girmesiyle birlikte artık devletin ekonomik yaşamdan çekilmesi gereği değişik kesimler tarafından kabul edilir olmuştur. Devletin ekonomik yaşamdan çekilmesi toplumun, dolayısıyla bireylerin güçlenmesini getirecektir. Zira bireylerin temel haklarından olan mülkiyet hakkı ancak mülkiyetin özel ellerde toplanmasıyla gerçek anlamda tesis edilebilir.

Sivil toplum, dolayısıyla insan hakları lehinde kaydedilen bir gelişme de resmi ideolojinin yumuşamasında görülmüştür. 1980 öncesi dönemde çağdaşlaşma, ilerleme, kalkınma ve "çağdaş medeniyetler düzeyine ulaşma"nın referansı olarak kullanılan Kemalizm, bu tarihten sonra sağ, sol, liberal veya İslami kesimlerden gelen eleştiriler karşısında savunma durumuna geçmiştir. Daha önce bir meydan okuma edasında olan bu ideoloji bu kez kendisine meydan okunur hale gelmiştir. CHP'nin ideolojisi doğrultusunda tanımını bulan altı ilkedeki Cumhuriyetçilik hariç, diğer ilkeler tartışma gündemine gelmiş ve sorgulanır olmuşlardır. Bu ilkelere bir kısmı zaten fiilen yürürlükten kalkmış durumdadır. CHP'nin devlet üzerindeki gölgesi azaldıkça topluma cesaret gelmiş, ve sonuçta siyaset sahnesinde toplumsal gruplar ortaya çıkmaya başlamışlardır. Devletin kuşanmış olduğu ideolojiden soyutlanması ve nötr hale gelmesi devleti bir hakem ve araç haline getirecektir. Gerçi Türkiye'de devlet henüz bu noktaya gelmiş sayılmaz; ama devletin

CHP'den mülhem ideolojisinde yumuşama görüldükçe bu yöne doğru evrilmesi kaçınılmaz olacaktır.

1980 sonrası dönemde insan hakları konusuyla ilgili kaydedilen olumlu bir gelişme de liberalizmin yeniden gündeme gelmesine yatmaktadır. Osmanlı son döneminin önemli alternatif siyasal paradigması durumunda olan liberalizm 1950'den sonra iktisadi politikalar için referans oluşturmuşsa da gerçekte 1980'li yıllara kadar etkin biçimde yaşama girme şansını bulamamıştır. 1980 sonrası dönemde liberalizm artık cesaretle savunulabilir bir paradigma haline gelmiştir. Liberal söylemler sadece düşünsel planda kalmamış, aynı zamanda siyasal partilerin programlarına ve siyasetçilerin söylemleri arasına da girmiştir. Klasik liberalizmin birey-devlet ilişkisi ve bu gelenek içinde vurgulanan hoşgörü, birey merkezli siyasal yapılanma, temel haklar, özgürlükler vb. temaları işleyen liberal kişi ve kesimler ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra liberalizmin etkisi altında diğer kesimlerde de "liberal" patentli açılımlara şahit olunmuştur. Bu bağlamda "sosyal demokrat liberaller" ile "İslamcı liberaller"i zikretmek mümkündür. Liberalizmin yeniden keşfi bir bakıma bireyin ve özgürlüğün yeniden keşfedilmesi anlamına gelmiştir.

İnsan hakları açısından olumlu bir gelişme de sivil toplum örgütlerinin yaygın biçimde ortaya çıkmasında ve gelişmesinde görülmektedir. Dinsel, ekonomik, siyasal, kültürel, ekolojik, cinsel ve etnik bazda çok sayıda sosyal grup ortaya çıkmış ve spesifik haklar talep etmeye başlamışlardır. Bu gruplar toplumu topyekün dönüştürmeyi amaçlayan "büyük" söylemler yerine, sadece kendi çıkarlarını vurgulayan "spesifik" ve "somut" söylemleri politize etmektedirler. Dini haklar, serbest teşebbüs hakkı, kadın hakları, kültürel haklar vb. hak talepleri bu grupların talepleri arasında yer alan konulardır. Sivil toplum grupları arasında özellikle insan haklarını savunmaya dönük olan gönüllü kuruluşların önemi daha da büyüktür. Nitekim salt insan haklarını farklı zaviyelerden savunan grup ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bunların başında da İslam, sosyalizm ve liberalizm referanslı insan hakları savunuları gelmektedir. Tüm bu sivil toplum grupları neticede insan hakları alanını genişletecek nitelikte politik sonuçlara hizmet etmektedir. Bireyler, biz ve ben dengesini korumaları halinde, yani bireysel kimliklerini grup içinde koruyabilmeleri halinde, bu

sivil toplum grupları aracılığıyla haklarını daha etkin biçimde elde edilir ve yaşatabilirler.

İnsan Hakları Kavramının Sahiplenilmesi

1980 sonrası dönemde insan hakları lehine kaydedilen bir gelişme de medyadaki farklılaşma temayülünde görüldü. Bütün otoriter rejimlerde medya, ya tamamen devletin denetiminde ya da siyasal iktidarın istekleri doğrultusunda yayın yapmak durumundadır. Nitekim Türkiye'de de medya 1923 yılından itibaren devletin istekleri doğrultusunda yayın yapmak zorunda kalmıştır. 1950 yılından sonra farklı kesimler yazılı medyaya ulaşma imkanına kavuştulursa da, görsel medya 1980'li yılların sonuna kadar devletin tekelinde kalmıştır. 1980'li yılların sonunda görsel medyanın da özel ellere geçmesiyle birlikte 1920'li yılların "tevhid-i neşriyat" anlayışı deyim yerindeyse "tefrik-i neşriyat"a dönüşmüştür. Bu da farklı kesimler arasında zengin bir söylem, tartışma ve diyalog ortamı ortaya çıkarmıştır. Devlet bu alandan çekildikçe değişik gruplar birbirlerine daha çok yaklaşmış; ve birbirlerini daha çok anlamaya çalışmışlardır. Bundan da önemlisi medya, devlet katında işlenen yanlışların takipçisi konumuna gelmiştir. Bu süreçte devletin yanlış politikalarını vurgulayan programlar en fazla rating yapan programlar haline geldiler. Medya devletin politikalarını vatandaş gözüyle değerlendirmeye tabi tutmuştur. Hem yazılı hem de görsel medyada değişik kesimlerin sesleri yükseldiği gibi, değişik kesimlerin insan hakları ihlalleri gözler önüne serilerek devletin bu yöndeki yanlış politikaları eleştirilme yoluna girildi. Kısaca devletin kapalı kapılar ardındaki insan hakları ihlalleri günyüzüne çıkarılarak toplumun önüne getirildi. Bu da insan hakları açısından önemli bir dayanak oluşturdu. Bununla birlikte insan hakları, demokrasi, özgürlükler, sivil toplum ve liberalizm gibi kavramlar medyada konumlanan kesimler tarafından savunulmaya başlandı. Medya aynı zamanda yukardaki kavramların savunuculuğunu yapma durumuna gelmiştir.

"İnsan Hakları Gerekiyorsa Onu da Devlet Yapar" ya da "İnsan Hakları Bakanlığı"

İnsan hakları lehinde kaydedilen bu olumlu gelişmelerin yanında bu konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin direncini kırabilecek nitelikte olumsuz bir gelişme İnsan

Hakları Bakanlığı'nın kurulmasıyla ortaya çıkmıştır. 1980 sonrasında yükselen bir değer olarak insan hakları konusuyla ilgili bir bakanlığın kurulmuş olması merkezî/devletçi elitin bir manevrasından başka birşey değildir. Hangi amaç ve iyi niyetle kurulmuş olursa olsun İnsan Hakları Bakanlığı insan haklarına yönelik sivil toplum direncini kırmaktan başka bir amaca hizmet etmeyecektir. Zaten insan hakları ihlalleri temelde devletten gelmektedir. O halde nasıl olur da devlet kendisinin ihlal ettiği bir alanı aynı zamanda kendisi koruyacaktır? Devletin bu yöndeki atılımı insan hakları konusuyla ilgili sivil oluşumlara varlık hakkı tanımama manevrasındır. Bundan öte Türkiye örneğinde gördüğümüz gibi resmi insan hakları kurumları insan hakları kavramını belli bir grup insanın referansları doğrultusunda tanımlamaktadırlar. Bakanlık makamında bulunan yetkililer "insan hakkı" kavramının sadece belli bir boyutu ve yorumuyla ilgilidirler. Halbuki insan hakları, özellikle özgürlük boyutuyla farklı açılımlara açık olan bir konudur. Özgürlük zaten devlet müdahalesinden emin olmayı ifade eder. Öte yandan özgürlüğün hangi tür eylemlerle bireylere mutluluk getireceği konusu kişiden kişiye değişmektedir. Bu nedenle insan hakları bir bakanlığın çatısı altına sığınmayacak kadar geniş, kapsamlı ve ciddi bir konudur.

İnsan Haklarının Korunması: Hoşgörü ve Karşılıklı Sorumluluk

Bu noktadan sonra 1980 sonrasında gelişmekte olan sivil toplum unsurlarının hangi noktalarda insan haklarına hizmet edeceği hususuna geçebiliriz. Farklılaşma eğilimi gösteren grupların birbirlerini negatif yönde etkilememeleri veya birbirlerine destek olmaları için iki tavırdan birleşmeleri gerekir. Bu tavrılardan birincisi, her kesimin diğer kesimlerin haklarını hoşgörü ile karşılamasıdır. İnsanların farklı din, düşünce, vicdan ve pratik-

leri vardır; ve bunlar bireylerin içinde yer aldıkları gruplara da yansımaktadır. Her tür düşünce ve pratiğin karşılıklı olarak hoşgörülmesi gerekmektedir. Herkesin hakkının kendisi için en masum ve yegane hak olduğu gerçeğini gözönünde tutarak, başkasının her tür hak talebini onun için temel hak olarak kabul etmesi ve bunu hoşgörü ve saygı ile karşılaması icabetmektedir. Zira hoşgörünün olmadığı bir yerde hakların farklılaşmasından ve bireylerin kendileri için tanımladıkları özgürlüklerden söz etmek güç olacaktır. Bu yöndeki olumsuz gelişmeler aynı zamanda demokratik kültürü, çoğulcu anlayışları ve karşılıklı saygıyı da yok edecektir. Başkasının düşünce ve eylemlerine sevgi ile yaklaşılabilir; ancak onların taleplerine saygı ve hoşgörü ile yaklaşmak bir sorumluluk gereğidir.

İkinci olarak da gruplar birbirlerine karşı sorumluluk etiği geliştirmelidirler. Başka bir deyişle bir kesimin kendisi için tanımladığı hak aslında dolaylı olarak diğer kesimlerin de haklarını etkilemektedir. Zira bir grubun haklarının kısıtlanması, başkalarının da haklarının kısıtlanması anlamına gelir. Bu nedenle gruplar başkasının hakkını aynen kendi hakları gibi savunmak durumundadırlar. Mahrum olma duygusu insanı farklı arayışlara yöneltir. Bu arayışların sonucunda ortaya çıkacak tavırlar her tür kesimi belirgin biçimde etkileyebilir. O halde kişilerde başkasının hakkına karşı etik bir sorumluluk anlayışının gelişmesi gerekir. "Bugünün onun hakkının kısıtlanması yarın benim de hakkımın kısıtlanacağı anlamına gelir" anlayışından hareketle, gruplar ahlaki bir vazife olarak kendi haklarını korudukları gibi başkasının hakları konusunda da teyakkuz halinde olmalıdırlar. Kısaca sivil toplum unsurlarının, "kendi hakkımız başkasının hakkından ibarettir" anlayışından hareketle her tür insan hakları ihlallerine karşı teyakkuz halinde olmaları gerekir. Zira insan hakları konusuyla ilgili ahlaki ve tutarlı olan tavır burada yatmaktadır. ■